

КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ БАЗОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті охарактеризовано інтегративні критерії (образ “Я”, сприйняття, оцінка, вибір), а також окреслено рівні (інтуїтивний, нормативний, креативний) сформованості базових професійних компетентностей майбутнього вчителя фізичної культури.

Анотация. В статье охарактеризованы интегративные критерии (образ “Я”, восприятие, оценка, выбор), а так же выделены уровни (интуитивный, нормативный, креативный) сформированных базовых профессиональных компетентностей будущего учителя физической культуры.

Annotation. In the article integrative criteria (aspect “I”, perception, valuation, selection) are characterized and the levels (intuitive, creative) of formed basic professional competences of the future PT teacher-distinguished.

Для того, щоб визначити критерії сформованості виділених нами базових професійних компетентностей майбутнього вчителя фізичної культури (предметно-теоретична, інформаційно-дослідницька, профільна, професійного спілкування, соціокультурна, ціннісно-сміслова, регулятивно-нормативна, евристична) доцільно з'ясувати фізіологічні, соціальні та психологічні особливості студентського віку, оскільки вони за своїми інтегративними характеристиками значно відрізняються від професійно зрілого педагога.

Фізіологічною особливістю студента вищого навчального закладу є те, що фізичний розвиток його організму перебуває на стадії завершення, зокрема, закінчується статеве дозрівання, гармонійної відповідності набуває серцево-судинна система, сповільнюються темпи росту тіла, помітно наростають м'язова сила і працездатність. Завдяки цьому у психіці юнака або дівчини процеси порушення врівноважуються процесами гальмування. Тому поведінка молоді людини стає більш адекватною конкретній ситуації. На цьому наголошував Н. Лейтес, зазначаючи, що юнацькій самосвідомості завжди властива величезна внутрішня робота: пошуки перспективи життєвого шляху (ключової компетентності), розвиток почуття відповідальності і прагнення керувати собою, збагачення емоційної сфери. Таким чином, у юнацькому віці відбувається активне формування образу „Я”, який, набуваючи системного характеру, перетворюється в „Я- концепцію”.

У психологічній енциклопедії поняття „Я-концепція” окреслюється як відносно стійка система уявлень особистості про себе, яка ґрунтується на усвідомленні й оцінюванні своїх фізичних, характерологічних, інтелектуальних та інших властивостей [4]. У такому сутнісному розумінні Н.Якса наводить структуру цієї категорії, виділяючи у ній три головні складники: когнітивний (сукупність знань про свої індивідуальні психологічні особливості – самосвідомість), емоційний (наявність певного оцінюючого ставлення до себе – самооцінка), регулятивний (можливість керувати власною поведінкою – самоконтроль) [8, 263-265].

Відкриття студентом себе як неповторної індивідуальності нерозривно пов'язане з відкриттям соціального світу, у якому він має жити. Поставлені до самого себе у процесі самоаналізу, рефлексії питання найчастіше носять світоглядний характер, стають

елементами соціально-морального або особистісного самовизначення, яке І. Кон [3, 284-288] розглядає як основне новоутворення юнацького віку. Вчений зазначає, що головним виміром часу у самосвідомості юнака є майбутнє, до якого він себе готує. Тому мрії про майбутнє посідають центральне місце в його переживаннях.

Таким чином, ми вважаємо, що образ „Я”, у зв'язку з названими особливостями юнацького віку, стає одним із провідних критеріїв базових професійних компетентностей. Формування ж образу „професійного Я”, на нашу думку, стає центральною проблемою професійної підготовки у вищому навчальному закладі. Отже, без глибокого розуміння себе, своїх устремлінь, без адекватної оцінки своїх здібностей неможливо чітко поставити мету професійної підготовки і тим паче досягти її. У цьому контексті предметно-теоретична компетентність майбутнього вчителя фізичної культури набуває особливої значущості на етапі його професійної підготовки.

Період навчання у вищому навчальному закладі – це час активного формування системи знань, умінь і навичок. Саме в цей період відбувається динамічний розвиток особистісних властивостей, становлення індивідуальності, інтелектуальних і моральних сил, закладається фундамент формування людини як фахівця.

Опановуючи складними інтелектуальними операціями у процесі професійної підготовки, студенти збагачують свій понятійний апарат, їхня розумова діяльність з часом стає більш стійкою й ефективною. Специфікою студентського віку є також швидкий розвиток спеціальних здібностей, пов'язаних з обраною професійною діяльністю.

Самовизначення студента характеризується тим, що він уже починає діяти, усвідомлюючи свої духовно-моральні орієнтири, реалізуючи свої плани, стверджуючи той або інший спосіб життя, починає освоювати обрану професію. Це припускає достатній рівень розвитку ціннісних уявлень, вольової сфери, самостійності і відповідальності. Сприйняття молоді людини дедалі більше стає усвідомленим, довільним та вибірковим. У контексті професійно-педагогічного становлення великої значимості набуває наповнення цього сприйняття гуманітарними смислами.

Найбільш істотним фактором особистісного і фахового розвитку у процесі професійної підготовки є адаптація до умов навчання і життя у вищому навчальному закладі освіти, вироблення звички займатися науками за власними спонуканнями, внаслідок чого студент поступово усвідомлює залежність своїх успіхів у навчанні й інших видах діяльності від власних практичних зусиль.

Пов'язана зі сприйняттям регулятивно-нормативна компетентність виявляється в самоконтролі, самоврядуванні своєї навчальної діяльності, наданні переваги певним навчальним дисциплінам, у самоосвіті. При цьому, як правило, пріоритетними стають дисципліни предметної підготовки, з якими студент пов'язує перспективу свого майбутнього професійного і соціального зростання.

Протягом професійної підготовки у вищому закладі освіти у студента появляються мотиви самовдосконалення (прагнення підвищувати свій культурний рівень, бажання стати цікавим, поліпшити свою фізичну форму), а також безпосередньо пов'язаний з цими мотивами інтерес до навчання.

Студентський вік характеризується динамічним розвитком самосвідомості, самостійності, що дає змогу аналізувати й оцінювати себе як особистість, свою поведінку і діяльність. Отже, для цього віку характерним є формування адекватної і стійкої самооцінки.

Студентський вік характеризується своїми специфічними психологічними і педагогічними проблемами. До них, насамперед, відноситься професіоналізація

інтересів, розвиток самостійності, творчості й активності, поглиблення і збагачення відносин, стабілізація характеру і світогляду, потреба у самовихованні. Все це знаходить своє вираження в соціокультурній компетентності майбутнього вчителя фізичної культури, завдяки якій відбувається активний перебіг процесу самоаналізу, відбувається переоцінка своїх індивідуально-особистісних властивостей з погляду їхньої соціальної і професійної значимості, перспектив самоствердження.

Зміна соціальних ролей у цьому віці сприяє прояву самостійності у визначенні ближніх і дальніх цілей, педагогічної рефлексії. Ця обставина змушує студентів – майбутніх учителів фізичної культури до активної взаємодії зі своїми однолітками, а так само і зі старшокурсниками, причому саме студенти молодших курсів мають таку потребу до взаємодії і виявляють високу активність у підготовці до майбутньої професійної діяльності. На початковому етапі вузівської підготовки студенти пізнають специфіку взаємин різних рольових позицій, таких як учитель – учень, викладач – студент, студент – студент, учень – студент (у ролі вчителя під час педагогічної практики) тощо.

Поряд із загальними особливостями юнацького віку студентству властиві і специфічні соціально – психологічні риси, які обумовлюються тим, що юнаки і дівчата вже зробили свій перший у житті відповідальний вибір своєї майбутньої професії. Внаслідок цього у них виникає професійна зацікавленість і життєва позиція, орієнтація у межах професії, а також акцентування особистісних смислів педагогічної діяльності.

Юнацький вік, за Е. Еріксоном, пов'язаний з кризою ідентичності, основою якої є соціальні та індивідуально-особистісні вибори, ідентифікації і самовизначення. Якщо молодій людині не вдається долати ці кризи, то у неї формується неадекватна ідентичність: уникнення тісних міжособистісних стосунків, нездатність будувати життєві плани, страх дорослішання і змін, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси і зосередитися на якійсь головній діяльності, відмова від самовизначення і вибір негативних зразків для наслідування.

Студентські роки – це час становлення соціальної зрілості людини, професійного становлення, формування світогляду, переконань, моральних принципів. У зв'язку з цим Л. Столяренко [5, 277] вважає, що для студентського віку характерне досягнення оптимуму в розвитку більшості психічних, соціальних і фізичних можливостей, які сприяють професійному становленню.

Переосмислення свого способу життя з погляду на майбутню педагогічну діяльність, свідомий вибір способів свого професійно-особистісного розвитку будуть сприяти успішності навчання у вищому навчальному закладі і цілісності педагогічної діяльності надалі.

Спрямованість у майбутнє, побудова життєвих планів і перспектив Л. Божович [1, 45-53] вважає афективним центром життя юнака. Сам перехід від підліткового до юнацького віку вчена пов'язує зі зміною ставлення до майбутнього: якщо підліток дивиться на майбутнє з позиції сьогодення, то юнак дивиться на сьогодення з позиції майбутнього. У контексті нашого дослідження ми можемо сказати, що відбувається становлення комунікативної компетентності майбутнього вчителя, чим і зумовлена ще одна характерна для цієї вікової групи особливість – потреба у неформальному довірливому спілкуванні зі старшими, з фахівцями. Значимість спілкування з дорослими пов'язана не тільки з тим, що воно дає знання, необхідні юнакам і дівчатам у майбутньому самостійному житті, але і з тим, що дає змогу самоствердитися, одержати соціальну опору в становленні їхнього людської і професійної гідності.

Таким чином, фізіологічні, соціальні та психологічні особливості студентського віку зумовлюють специфіку процесу формування базових професійних компетентностей майбутнього учителя фізичної культури, а інтегрованими показниками рівнів їх сформованості виступають образ Я, сприйняття, оцінка, вибір.

У сучасних педагогічних дослідженнях традиційно рівні сформованості професійної компетентності педагога диференціюють на високий, достатній, середній та низький. Однак, за нашими переконаннями, подібне виділення рівнів є некоректним, оскільки поняття „рівень” відображає діалектичний характер процесу розвитку, який дає змогу пізнати предмет у всьому різноманітті його властивостей, зв'язків та відношень. У цьому контексті включеність базових професійних компетентностей в загальну структуру професійної компетентності майбутнього учителя ФК відображає їх ієрархічну підпорядкованість. Таким чином, якісне формування відповідного переліку базових професійних компетентностей більш високого рівня неможливе без засвоєння попередніх рівнів.

У дослідженні М. Чошанова [7] обґрунтовано трирівневу структуру професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури на основі опису сукупності мобільних знань, гнучких методів та критичного мислення. Початковим рівнем автор виділяє мінімальну компетентність і співвідносить її з мобільними знаннями; середнім рівнем – медіальну компетентність, яка співвідноситься з гнучким володінням методом; вищим рівнем – повну компетентність, яка уявляється дослідником як наявність усіх трьох компонентів. На наш погляд, наведене виділення рівнів компетентності надто спрощене, оскільки кожний із рівнів характеризує лише окремі властивості і якості індивіда, не враховуючи цілісності даного феномена.

Нам видається більш обґрунтованим виділення трирівневої структури компетентності, наведене у дослідженні А. Чорноштана. Автор виділяє: нормативну (мінімальну) компетентність, пов'язану з орієнтацією педагога на вирішення професійно-педагогічних завдань на вже відомі способи шляхом відтворення засвоєних знань, алгоритмів діяльності; реконструктивну компетентність, яка відображає адаптацію засвоєних знань до умов початкової (виконуваної) діяльності, контингенту, та ін., пошук варіанта вирішення завдання шляхом перекоструювання відомих алгоритмів, рефлексія власного набутого й відомого педагогічного досвіду; конструктивну компетентність, якою передбачено вільне володіння знаннями з різних сфер, їх використання для вирішення завдання на творчому рівні [6, 8-9]. Названі рівні компетентності, на нашу думку, маючи доцільні назви, не відображають повноту і ємність всіх складових професійної компетентності.

З позицій цілісного підходу до педагогічного процесу (концепція В. Ільїна), динаміка формування базових професійних компетентностей розглядається нами як перетворення їх функціональних станів, тобто перехід від одного функціонального стану до іншого.

У дослідженні процесу формування професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури ми скористалися цілісним підходом до вивчення педагогічного процесу, зокрема, процедурою виділення його стадій, представленої у дослідженні В. Ільїна [2]. Ці стадії послідовно відображають адаптацію до умов ВНЗ, прийняття нового соціального статусу; ідентифікацію з вимогами навчальної, навчально-професійної діяльності; самореалізації в освітньому процесі; самопроєктування професійного становлення.

Стадійна модель педагогічного процесу у вищому закладі освіти стала основою для виділення відповідних рівнів сформованості базових професійних компетентностей майбутнього вчителя фізичної культури.

Перша стадія характеризується тим, що студенти ще не виробили чітких уявлень про себе, не сформували образ „Я”, не обрали професії і не зіткнулися з кризою ідентичності. Внаслідок цього їхня позиція є невизначеною, тобто розпливчастою ідентичністю, а сприйняття не відзначається вибірковістю і тому є спонтанним та ситуативним. Оцінні судження хиткі та кон’юнктурні, залежні від правил і норм, яким вони підкоряються, а також від егоїстичних устремлень. Самооцінка такого студента залежить від думки оточуючих про нього. Педагогічна діяльність не обрана ним ще як професійна, тому свої базові професійні компетентності він не співвідносить з можливістю самоствердження у професійній діяльності. У ситуації професійного вибору такий студент випробовує дискомфорт, стан тривожності, що може виявлятися у пригніченості або у невмотивованій агресії. Ймовірно, що адекватною характеристикою індивіда з розпливчастою ідентичністю буде реакція на стрес з відходом від нього. Це пояснюється тим, що в людей з розпливчастою ідентичністю виявляється найнижчий рівень близькості у стосунках з друзями і з протилежною статтю або в них відсутні будь-які значущі соціальні відносини [9, 371-392].

Пошук власної ідентичності – це основна проблема таких студентів: потрапивши до сприятливого середовища, вони можуть захопитися педагогічною професією, але при втраті добродійних зовнішніх впливів у них можуть так само легко формуватися непродуктивні орієнтації. Тенденції в їхній взаємодії з людьми зумовлені власними людськими властивостями, які вони не пов’язують із професіоналізмом. На цій стадії ще немає підстав говорити про базові професійні компетентності, а лише про деякі ситуації їх прояву.

Таким чином, на першій стадії домінує активне пристосування студентів до нових умов, засвоєння вимог ВНЗ, обов’язків і прав. Ця стадія об’єктивно відображає *інтуїтивний рівень* сформованості базових професійних компетентностей майбутнього вчителя фізичної культури.

Друга стадія характеризується некритичним прийняттям студентом професійних цінностей як норми, прагненням відповідати їм. У такого студента складається образ професійного „Я”, у якому домінують прийняті в суспільстві і в професійному середовищі погляди та оцінні судження.

Зовнішня система цінностей зумовлює сприйняття подій навчання і професійної діяльності, спонукає студента до власних міркувань, осмислення, вибору зразків референтних груп для наслідування. Свій професійно-особистісний саморозвиток він уявляє як досягнення ідеалів, властивих цим групам.

Оцінні судження студента залежать від його уявлень про деякі норми. Критерієм вибору педагогічної професії стає можливість реалізувати себе. Відтак правомірно говорити про базові професійні компетентності, оскільки відбувається активне засвоєння і кваліфікаційне виконання студентом своєї соціальної ролі і передбачає підготовку до майбутньої спеціалізації, свідоме керування власною діяльністю і поведінкою на основі усвідомлених мотивів і цілей. Відповідно до цього друга стадія умовно відображає *нормативний рівень* сформованості базових професійних компетентностей.

Третя стадія характерна тим, що студент перебуває у процесі нормативної кризи самовизначення, вибираючи з численних варіантів розвитку той єдиний, котрий може вважати своїм. Це період, коли юнак або дівчина досліджує варіанти розвитку перед тим, як зробити остаточний вибір.

Пріоритети сприйняття зумовлені потребами у самоствердженні, у пошуку індивідуального стилю професійно-педагогічної діяльності. При цьому характерним для цієї стадії стає зростання стійкості самооцінки, залежності її від формованого образу „Я” та від думки навколишніх. Центральною проблемою для більшості студентів є пошук можливостей перейти від пасивного прийняття соціокультурних цінностей обраного фаху до ціннісного самоствердження у ньому. Самоствердження такого студента відбувається фрагментарно. У нього відкриваються широкі можливості шукати, експериментувати, поглиблено вивчати фахові дисципліни, внаслідок чого виникає шанс знайти себе, сформувати власну ідентичність, ставити перед собою професійні цілі і чітко визначити професійно-особистісні переваги, тобто активно формувати базові професійні компетентності.

Таким чином, третя стадія полягає у цілеспрямованому формуванні студентом професійних знань, умінь і якостей. При цьому у всіх видах діяльності забезпечується взаємозв'язок та поєднання мотивів і цілей, внутрішніх інтенцій з зовнішнім педагогічним впливом. Зростає самодетермінація й усвідомлена саморегуляція у різних видах діяльності. Відповідно до цього ця стадія умовно відображає активний рівень сформованості базових професійних компетентностей.

Четверта стадія характеризується тим, що студент перейшов від пошуку себе шляхом ретельної оцінки і вибору варіантів і прийшов до самостійних рішень і висновків, до практично-творчої самореалізації. Це відбувається на основі сформованої ціннісно-сислової сфери внаслідок саморозуміння (Я-концепції) та стійкої, внутрішньо обґрунтованої самооцінки, розвинутої мотивації саморозвитку і самоствердження, для якого студент використовує наявні умови: він не тільки активно адаптується до них, але і пропонує свої варіанти творчого розвитку у навчальній і педагогічній діяльності.

У теорії ідентифікації ця стадія характеризується як „зріла ідентичність”. Внаслідок досягнення ідентичності відбувається самоприйняття, стабільне самовизначення й осмислений професійний вибір. Настає внутрішня гармонія і прийняття своїх здібностей, можливостей і недоліків, поставлені перед собою цілі дедалі більше стають реалістичними [10, .118-133; 11, 249-263]. Головне для такого студента – пошук способів конструктивного самоствердження у педагогічній професії.

Отже, сутність четвертої стадії полягає у прояві креативної сфери студента, який самостійно, цілеспрямовано перетворює вихідні здібності та особистісні властивості в соціально і професійно-значущі якості, а також реалізує можливості досягнути певного рівня кваліфікації та всебічного особистісного розвитку в умовах вищого навчального закладу, необхідних для успішного виконання майбутньої професійної діяльності. Відповідно до цього четверта стадія умовно відображає *креативний рівень* сформованості базових професійних компетентностей.

Література

1. Божович Л.И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии, 1976. – № 6. – С.45-53.
2. Ильин В.С. Формирование личности школьника (целостный процесс). – М., 1984. – 144 с.
3. Кон И.С. Психология ранней юности. – М., 1989. – 292 с.
4. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: „Академвидав”, 2006. – 424 с.
5. Столяренко Л.Д. Основы психологии. – Ростов н/Д, 1996. – 320 с.

6. Черноштан А.Г. Професійна підготовка майбутнього вчителя фізичного виховання на основі модульно-рейтингового навчання. Автореф. дис... канд. пед. наук. – Луганськ, 2002. – 20 с.
7. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения: Методическое пособие. – М.: Народное образование, 1996. – 159 с.
8. Якса Н.В. Основы педагогических знаний: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 358 с. – С. 263-265.
9. Bourne, E. (December, 1978). The State of Research on Ego Identity; A Review and Appraisal. Part II // Journal of Youth and Adolescence, 7. – p. 371-392.).
10. Marcia, J.E. (1967), Ego Identity Status: Relationship to Change in Self-Esteem, „General Maladjustment” and Authoritarianism // Journal of Personality, 35. – p. 118-133.
11. Marcia, J.E., and Friedman, M.L. (1970). Ego Identity Status in College Women // Journal of Personality, 38. – p. 249-263.

УДК 371.03

О.М. Онопрієнко

ПАТРІОТИЧНІ НАПРЯМИ ВИХОВАННЯ У ЗМІСТІ ПОЗААУДИТОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У контексті актуальних проблем формування патріотизму молоді в статті розглянуто сутність і функції позааудиторної роботи студентів, а також визначено патріотичні напрями виховання майбутнього вчителя фізичної культури у змісті цієї діяльності.

Аннотация. В контексте актуальных проблем формирования патриотизма молодежи в статье рассмотрено сущность и функции позааудиторной работы студентов, а также определены патриотические направления воспитания будущего учителя физической культуры в содержании этой деятельности.

Annotation. In a context of topical problems of formation patriotism of youth, in article the essence and functions out-of-auditorium works of students is considered, and also patriotic directions of education of the future teacher of physical training, in the contents of this activity are certain.

У „Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті” головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного навчитися впродовж життя створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Така система освіти має забезпечувати „формування особистості та професіонала – патріота країни, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлений до життя і праці у ХХІ столітті” [2, 9].

Одним із головних завдань освіти є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати. З огляду на це, сьогодні кожний вищий навчальний заклад має розвивати таку особистість громадянина, яка орієнтується в сучасних історичній, економічній, культурній ситуації, здатна до самореалізації, самовизначення; залучати до національно-культурних традицій, збагачених загальнолюдськими цінностями світової культури;